

УДК 316.334

ШВЕЦЬ Д.Є.

СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ВПОРЯДКУВАННЯ

У статті розглянуто системологічні виміри концептуалізації соціальних інститутів як організованих соціально-рольових комплексів системної соціальності, що реалізують соціальне упорядкування.

Ключові слова: соціальні інститути, інституціалізація, соціальна системологія, соціальне упорядкування.

Постановка наукової проблеми. Соціальна система забезпечує функціонування відносно стійких форм суспільного життя, які дають змогу ординалізувати відносини між людьми в непередбачуваному суспільному середовищі, сформувати соціальний порядок через структуру цього середовища як лінійного, необхідного для задоволення об'єктивних потреб щодо безпеки, економічного відтворення, соціального патронату, продукування цінностей культури тощо. Таку роль виконують у суспільному житті соціальні інститути. Найзагальніше трактування поняття "соціальний інститут" таке: це впровадження в суспільне життя упорядкованих соціальних інтеракцій, що забезпечують прогнозованість, контрольованість та системну ієрархізованість соціального середовища. До вивчення цього феномену соціологія вдавалася з часу становлення її як науки.

Цілі статті та постановка завдань. Метою статті є визначення засадничих функцій соціальних інституцій як упорядковуючих нормативно-соціальних утворень соціальної системи в епістемологічно-системологічному вимірі.

Завданнями статті є визначення: а) явних (експліцитних) функцій соціальних інституцій у системологічному вимірі; б) неявних (імпліцитних) функцій соціальних інституцій у системологічному вимірі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Як проблема соціологічного вивчення соціальні інститути беруть початок з часу становлення соціології як самостійної науки. В історико-соціологічному вимірі аналіз соціальних інституцій представлено переважно в еволюціоністських, позитивістських та структурно-функціоналістських соціологічних дослідженнях класичної і модернізованої спрямованості.

Серед еволюціоністських досліджень найвідомішими є праці Г. Спенсера, який пов'язував розвиток регулятивної системи суспільства з розвитком соціальних інститутів. Він вважав, що соціальні інститути

(“інституції”) є складниками каркаса соціуму і виникають у результаті процесу диференціації суспільства. Еволюцію регулятивної системи суспільства він поєднував з розумінням соціальних інститутів. Е. Дюркгейм пов’язував природу соціальних інститутів з визначенням суспільства як цілісності, тлумачив їх як “фабрики відтворення” соціальних відносин і зв’язків між людьми.

Серед позитивістських та структурно-функціоналістських соціологічних досліджень в аспекті аналізу соціальних інституцій відомі розробки Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, П. Сорокіна, П. Штомпки, а серед українських дослідників – С. Войтовича.

Е. Дюркгейм [2, с. 89–93] тлумачив природу соціальних інститутів у контексті цілісності суспільства. Суспільство, на його думку, є органічною цілісністю, що складається з окремих груп та інститутів, кожний з яких відіграє свою функціональну роль. І головне завдання науки про суспільство – відкрити, яким чином постали інституції – політичні, юридичні, моральні, економічні, релігійні тощо, які причини породили їх, яким життєвим потребам вони відповідають.

П. Сорокін, вивчаючи соціальні інститути, класифікував їх, аналізував їхні функції в системі соціальної взаємодії суспільства і розглядав ці інститути як механізми соціального тестування, селекції і розподілу індивідів у суспільстві [6, с. 110].

Соціальні інститути стають центральним поняттям для американського соціолога Т. Парсонса, а саму соціологію він визначає як науку про інститути. У його тлумаченні інститути є зразками, що окреслюють фундаментальний зміст поведінки, якої ми маємо право очікувати від осіб, що виконують важливі стосовно структури ролі в системі суспільства [5, с. 60].

Як свідчить дослідження сучасного вітчизняного соціолога С. Войтовича [1, с. 5–7], у свій час у радянській соціології не виробився конкретний підхід до визначення соціальних інститутів. Вони розглядалися як сукупності елементів різного рівня і порядку, як суб’єкти діяльності, як предмет діяльності чи функції тощо. Внаслідок такого тлумачення соціальних інститутів до їх складу потрапляє наука, матеріальне виробництво, мистецтво тощо. З іншого боку, соціальним інститутом вважаються тільки певні компоненти або суттєві властивості, що трансформують певне соціальне явище в соціальний інститут. Отже, соціальний інститут визначається як певна форма соціальності, стабільне утворення, організована група людей, функціонально єдина система установ, політична організація.

Досить поширеним у радянській і зарубіжній соціології було визначення соціальних інститутів за сферами життя. Відповідно до цього, інститути поділялися на економічні, духовні, політичні тощо. Інакше кажучи, усі соціальні утворення в різних сферах суспільного життя зараховували до соціальних інститутів. Майже всі перелічені підходи до визначення соціальних інститутів, як свідчить аналіз С. Войтовича [1,

с. 27–28], визнають їх функціональну здатність налагоджувати суспільне життя і соціальний порядок через узгодження, об'єднання, організацію та інтеграцію намірів і поведінки соціальних суб'єктів, структурних і функціональних компонентів соціальної системи.

Більшість соціологів пояснює соціальні інститути насамперед як сукупність норм і цінностей, у яких втілено значущість (як для кожного індивіда, так і для суспільної системи) певних зразків поведінки.

Польський соціолог П. Штомпка [10], визначаючи поняття інституціоналізації, спочатку звертається до універсального змісту поняття структури, яку він розуміє як приховану мережу стійких регулярних зв'язків між елементами певної сфери дійсності, які суттєво впливають на розвиток її явищ. Далі, базуючись на цьому універсальному визначенні, П. Штомпка виокремлює чотири виміри – нормативний, ідеальний, інтеракційний та вимір інтересів, відповідно до яких описує чотири часткові процеси утворення соціальної структури. Процес інституціоналізації нормативної структури вчений пов'язує із соціальними нормами, цінностями та інституціями, що виникають навколо соціально значущих функцій – творчої, виховної, виробничої, релігійної, політичної тощо; процес артикуляції ідеальної структури він подає як процес появи і становлення стандартних переконань, поглядів, міфів, стереотипів; процес експансії інтеракційної структури пов'язує з розширенням мережі міжособистісних контактів і комунікацій; процес кристалізації структур інтересів – з виникненням нерівності між людьми в доступі до благ, влади, престижу.

Російський соціолог С. Фролов [8, с. 131] стверджує, що соціальний інститут – це організаційна система соціальних зв'язків і норм, яка об'єднує значущі суспільні цінності і процедури, що задовольняють основні потреби суспільства. Під суспільними цінностями він розуміє стандартизовані взірці поведінки в групових процесах, а під системою соціальних зв'язків – переплетіння ролей і статусів, за допомогою яких ця поведінка здійснюється й утримується в певних межах. Наприклад, в інституті родини сукупністю суспільних цінностей є кохання, сімейне життя, турбота про дітей, повага до батьків; суспільними процедурами є виховання дітей, допомога старшим, ведення домашнього господарства; виконуються ролі чоловіка, дружини, дітей, сина, брата тощо. Будь-який соціальний інститут виникає і функціонує, задовольняючи певну потребу. Якщо потреба стає незначною або взагалі зникає, то існування інституту втрачає сенс.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі системологічного дослідження соціальних інституцій як засадничого утворення організованої соціальності.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Сьогодні поняття соціального інституту є поширеним у вітчизняній і зарубіжній соціологічній літературі і пов'язується з такими суттєвими ознаками соціальних інститутів:

– соціальні інститути є комплексом формальних і неформальних правил поведінки, принципів, культурних норм, які регулюють різні сфери діяльності індивідів у суспільстві (сферу економіки, політики, освіти) та упорядковують індивідуальні дії людей відповідно до суспільних інтересів, сприяючи їх трансформації в соціальні дії;

– соціальні інститути охоплюють певну сукупність соціальних, більш або менш офіціалізованих статусно-рольових комплексів, які, набуваючи нормативно-ціннісної легітимованості, покликані розв'язувати важливі для розвитку суспільства завдання;

– соціальні інститути забезпечують відносну стійкість соціальних відносин, є подвійним соціальним утворенням: за формою – це організаційний механізм (сукупність організацій, спеціалістів, матеріальних та інформаційних засобів), за змістом – це функціональний механізм (сукупність соціальних норм у конкретній сфері соціальних відносин).

Сучасне суспільство характеризується функційним ускладненням системи соціальних інститутів. З одного боку, одна і та сама потреба може породжувати існування численних інститутів, а з іншого – кожен інститут реалізує комплекс базових потреб щодо соціалізації індивідів, трансляції соціальних норм і культурних цінностей, соціального досвіду.

Проте суспільство як соціальна реальність упорядковано не тільки інституціонально, а й організаційно. Соціальна організація є певним способом спільної діяльності людей, за якої вона набуває форми впорядкованої, врегульованої, скоординованої, спрямованої на досягнення конкретних цілей взаємодії. Організованість як атрибут процесів налагодження та узгодження поведінки індивідів притаманна всім суспільним утворенням: об'єднанням людей, закладам, установам тощо. Навіть поверховий погляд на людське суспільство дає змогу стверджувати, що більша частина соціальних груп існує в атомізованому вигляді або ж у вигляді організацій. Сутність ефекту організованості полягає в тому, що люди завдяки спільним зусиллям, можуть зробити значно більше, ніж діючи поодиноці. Результат спільної діяльності групи індивідів вищий, ніж сума результатів їх індивідуальних розрізнених зусиль. Таке явище зростання сукупного соціального потенціалу в ході сумісної діяльності називається соціальною синергією і є невід'ємною властивістю організацій. Проте, щоб ця властивість виявлялася повною мірою, організація повинна створювати дійсно оптимальні умови, які забезпечують спільні дії. Якщо ж таких умов не створено, може статися, що кожен з учасників взагалі не зможе здійснити якусь корисну діяльність, для якої ця організація створена. Таким чином, соціальна організація – це соціальна група, орієнтована на досягнення взаємопов'язаних специфічних цілей і формування високоформалізованих структур. Багато соціологів називають соціальні організації різновидом соціального інституту, але вони мають відмінні від них ознаки.

Соціальна організація утворена усвідомлено і цілеспрямовано для досягнення конкретних цілей своєї діяльності. Вона є певним засобом (інструментом) вирішення завдань. Мета, яку ставить організація, не обов'язково збігається з цілями людей, що беруть участь у її діяльності. Тому організація створює різні системи стимулювання, за допомогою яких залучає індивідів до діяльності для досягнення загальної мети.

Соціальна організація має чіткий загальнообов'язковий порядок, а система її статусів і ролей – ієрархічну структуру. Їй властивий високий ступінь формалізації відносин. Відповідно, правила, регламенти, розпорядок, охоплюють усю сферу поведінки її учасників, соціальні ролі яких чітко визначені, а відносини передбачають владу і підпорядкування (субординацію).

Для підтримування стабільності відносин, координації дій кожна організація повинна мати координаційний орган або систему управління. Функції її різноманітні, а оптимальний їх набір залежить від цілей організації, зовнішнього середовища.

Необхідною передумовою соціальної інтеграції і стабільності суспільства є наявність загальносуспільної системи цінностей – спільної мови, спільних ідеалів, моральних норм, вірувань тощо. Їхня інтеріоризація (засвоєння) забезпечує інтеграцію особистості в соціальну систему, а отже, є найпершою умовою нормального функціонування суспільства. Конкретним механізмом, що забезпечує соціальний порядок, інтеграцію, стійкість і стабільність суспільства, його відтворення, є соціальні інститути.

Проте є інститути, дуже необхідні суспільству, покликані до життя вічними цінностями. Учені зазначають, що таких інститутів принаймні п'ять: сімейні, політичні, економічні, освітні й релігійні. Зважаючи на те, що на сьогодні стали вкрай важливими цінності науки, до цього переліку можна було б додати інститут науки. Соціальна діяльність і медицина, що також починають характеризуватися жорстко встановленими візрцями і нормами поведінки, теж мають бути віднесені до інститутів.

До кожного інституту входить багато груп, які визначають інституційну поведінку. Так, інститут освіти реалізується через школи, ВНЗ тощо, інститут родини – через конкретні сім'ї, інститут релігії – через церковні організації тощо.

В. Оссовський [5, с. 46] зводить пояснення змісту соціальної інституції до такої структуризації:

- група осіб, покликана виконувати організаційно-ділові функції, важливі для певної спільноти;
- форма організації комплексу соціальних дій, які виконуються певними членами групи від імені всієї спільноти;
- комплекс установ і знарядь діяльності, які дають змогу певним членам групи виконувати публічні функції, що мають на меті задоволення потреб групи і регулювання поведінки її членів. Специфічними ознаками

інституції є сталість її форми, орієнтація на вирішення основних соціальних проблем, культурний статус і культурна легітимність.

Отже, в соціально-системологічному вимірі соціальні інститути – це певні форми організації і регулювання суспільного життя (політика, економіка, сім'я, релігія, освіта), що історично склалися і забезпечують виконання життєво важливих для суспільства функцій, включають сукупність норм, ролей, взірців поведінки, приписів, спеціальних установ, систему соціального контролю. Інституційна діяльність є формою людської діяльності, яка ґрунтується на чітко розробленій системі правил і норм, а також розвинутому соціальному контролю за її виконанням. Вона здійснюється людьми, об'єднаними в групи, асоціації, де є поділ на статуси і ролі згідно з потребами групи чи суспільства. Таким чином, інститути підтримують соціальну структуру та упорядкованість у суспільстві.

Без соціальних інститутів жодне сучасне суспільство існувати не може. Інститути є символами порядку й організованості в суспільстві.

Кожен соціальний інститут має спільні з іншими інститутами ознаки: настанови і взірці поведінки, культурні символи й утилітарні риси, кодекс усний і письмовий, ідеологію. Так, наприклад, інституту родини притаманні такі настанови і взірці поведінки, як прихильність, лояльність, відповідальність, повага; державі – законослухняність, субординація; освіті – прагнення до знань; бізнесу – підприємливість, економічність, прибутковість; релігії – поклоніння, лояльність, ушанування. Сім'я має такі символічні ознаки: культурні – шлюбна обручка, весільний ритуал; утилітарні – будинок, квартира, меблі; кодекс – сімейні заборони і дозволи; ідеологія – романтичне кохання, соціально-психологічна сумісність, індивідуалізм тощо.

Крім спільних ознак, інститути мають і специфічні, що залежать від потреб, які вони задовольняють. Деякі інститути не мають повного набору ознак. Це свідчить про те, що вони недосконалі, не розвинулися або занепали. Якщо ж таких інститутів більшість, то це означає, що суспільство, в якому вони функціонують, перебуває в глибокій кризі чи на початковій стадії розвитку.

Висновки. Соціальні інститути як підсистема соціального цілого, діяльність якої пов'язана з реалізацією життєво важливих потреб загальної системи, є основою всього соціального життя і забезпечує життєдіяльність людей через виконання певних функцій. Можна вважати, що основною функцією кожного інституту є задоволення суспільних потреб. Проте для здійснення цієї функції інститут має виконувати низку явних функцій, що забезпечують спільну діяльність людей, які намагаються задовольнити власні потреби; це – регулятивна, інтегративна, транслуюча та комунікативна функції. Регулятивна функція виявляється в тому, що функціонування соціальних інститутів забезпечує закріплення та відтворення суспільних відносин, створюючи певні шаблони поведінки. Уся життєдіяльність кожної людини відбувається через її участь у

функціонуванні різних інститутів. Людина, виконуючи ті чи інші ролі, додержується певних правил і знає, чого можна очікувати від людей, з якими вона взаємодіє. Саме за допомогою інститутів забезпечується передбачуваність поведінки, коли кожна людина задовольняє ролеві вимоги, тобто її дії відповідають соціальним очікуванням. Таке регулювання є необхідним для спільної діяльності. Інтегративна функція полягає в забезпеченні згуртування, взаємозалежності і взаємовідповідальності членів суспільства, що відбувається під впливом інституціоналізованих норм, правил, санкцій і системи ролей. Інтеграція людей в інститути передбачає консолідацію чи об'єднання зусиль, мобілізацію кожним членом групи своїх ресурсів для досягнення спільної мети й узгодження особистих цілей із цілями інших членів групи. Трансляційна функція полягає в передачі соціального досвіду новачкам соціальних інститутів. Це допомагає їм адаптуватися до цінностей, норм, ролей інституту і забезпечує нормальне його функціонування. Так, виховання дітей у сім'ї спрямоване на додержання сімейних традицій; церква залучає якомога більше людей до відповідної віри; державні установи орієнтують громадян на дотримання норм закону. Комунікативна функція полягає в поширенні інформації як у самому інституті з метою управління його діяльністю, так і в його взаємодії з іншими інститутами. Крім явних функцій, що розкриваються як визнана частина цілей соціальних інститутів, вирізняють ще й латентні функції, котрі здійснюються несвідомо і можуть офіційно не визнаватись. Явні функції є необхідними й очікуваними. Вони формуються й декларуються в кодексах і закріплені в системі ролей та статусів. Коли інститут не може впоратися з виконанням своїх явних функцій, вони можуть бути передані іншим інститутам. Поряд з прямими результатами дії соціальних інститутів існують такі, що не передбачаються заздалегідь і не є безпосередніми цілями цих інститутів. Наприклад, церква має на меті поширення віри з допомогою повчання і переконування. Проте незалежно від її мети з'являються фанатики, які починають гоніння на іновірців, і замість єднання починається розбрат. Отже, лише розуміння латентних функцій інститутів дає можливість уявити справжню картину соціального життя. Будь-який соціальний інститут успішно функціонуватиме тільки за певних умов, таких як: 1) наявність відповідних норм і приписів, що регулюватимуть поведінку людини в межах інституту; 2) інтеграція інституту в соціально-політичну, ідеологічну й ціннісну структуру суспільства, що забезпечує формально-правову основу його діяльності, з одного боку, і можливість здійснювати соціальний контроль над інституціональними типами діяльності – з іншого; 3) наявність матеріальної бази, яка б забезпечувала успішне виконання інститутом нормативних приписів і здійснення соціального контролю.

Список використаної літератури

1. Войтович С.О. Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність / С.О. Войтович. – К. : Вид-во Інституту соціології НАН України, 1998. – 212 с.
2. Дюркгейм Э. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М. : Наука, 1991. – 575 с.
3. Мартинюк І.О. Люди і ролі / І.О. Мартинюк, Н.І. Соболева. – К. : Україна, 1993. – 202 с.
4. Мид Дж. Интернализированные другие и самость / Дж. Мид // Американская социологическая мысль : тексты / [под ред. В.И. Добренкова]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 224–227.
5. Оссовський В.Л. Соціальна організація і соціальна інституція / В.Л. Оссовський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 3. – С. 43–52.
6. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалёва ; под ред. М.С. Ковалёвой]. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
7. Резник Ю.М. Введение в социальную теорию. Социальная онтология : пособие / Ю.М. Резник. – М. : Институт востоковедения РАН, 1999. – 514 с.
8. Резник Ю.М. Введение в социальную теорию. Социальная эпистемология : пособие / Ю.М. Резник. – М. : Институт востоковедения РАН, 1999. – 327 с.
9. Фролов С.С. Социология : учебник для высших учебных заведений / С.С. Фролов. – М. : Наука, 1994. – 256 с.
10. Штомпка П. Социология социальных изменений : [пер. с англ.] / П. Штомпка. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 416 с.
11. Ritzer G. Sociological Theory / G. Ritzer. – N. Y. : McGraw-Hill, 1983. – 323 p.

Швец Д.Е. Социальные институты и институционализация в обеспечении социального порядка

В статье рассмотрены системологические измерения концептуализации социальных институтов как организованных социально-ролевых комплексов системной социальности, которые реализуют социальное упорядочение.

Ключевые слова: *социальные институты, институционализация, социальная системология, социальное упорядочение.*

Shvec D. Social Institutes and Institutsialization in the Guarantee of the Social Order

The article considers the systemological dimensions of social-institute-conceptualizations as organized social-role complexys of system society, trough which social ordinalization is realized.

Key words: *social institute, instituzialization, social systemology, social ordinalization.*

Надійшла в редакцію 23 вересня 2011 року